

Іваницька Н. Б.,

Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, м. Вінниця

ІНФОРМАТИВНО НЕДОСТАТНІ ДІЄСЛОВА В ДІЄСЛІВНИХ СИСТЕМАХ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

У статті подано фрагмент зіставного дослідження синтагматики української та англійської дієслівних систем. Установлено міжмовні співвідношення між досліджуваними системами за параметром "інформативно недостатні дієслова".

Ключові слова: дієслово, автосемантизм / синсемантизм, інформативно недостатнє дієслово, зіставлення.

В статтє представлен фрагмент сопоставительного исследования синтагматики украинской и английской глагольных систем. Установлены межъязыковые соотношения между исследуемыми системами по параметру "информативно недостаточные глаголы".

Ключевые слова: глагол, автосемантизм / синсемантизм, информативно недостаточный глагол, сопоставление.

The paper presents comparative study of syntagmatics of Ukrainian and English verbal systems. The author establishes interlingual correlation between the studied systems according to the parameter "informative insufficient verbs".

Key words: verb, autosemantics, synsemantics, informative insufficient verb, comparisons.

Зіставні (контрастивні) дослідження в сьогоденному мовознавстві є незаперечно перспективними та науково вартісними, оскільки мають на меті встановити подібне та відмінне між окремими мовними елементами, категоріями, підсистемами, і зрештою – мовами (В.Г. Гак, С.П. Денисова, Ю.О. Жлуктенко, В.Д. Каліуценко, А.В. Корольова, І.В. Корунець, М.П. Кочерган, А.Е. Левицький, В.М. Манакін та ін.).

Об'єктом міжмовного зіставлення неодноразово виступало дієслово, яке визнають однією з центральних частин мови з огляду на його "семантичні функції, морфологічні категорії та синтаксичне вживання" [1, с. 217]. Однак, попри значні здобутки в теоретичній інтерпретації дієслова в межах його внутрішньомовного, як і міжмовного опису (Ш.Р. Басиров, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, О.І. Леута, В.М. Русанівський, Н.Ю. Шведова, D. Crystal, R. Jackendoff, H. Hiddowson, Ch. Hockett, E. Lehrer, B. Levin, E. Nida, S. Soames, R. Stockwell, St. Ullman та ін.), коло проблемних питань, особливо пов'язаних із двобічним (Р. Штернеманн, М.П. Кочерган) контрастивним дослідженням дієслівних систем, залишається повністю не вичерпаним.

Актуальність цієї розвідки зумовлена тим, що до комплексного двобічного (білатерального) зіставного аналізу не було залучено синтагматику української та англійської дієслівних систем, зокрема такий параметр, як "автосемантизм / синсемантизм". Пропонована стаття репрезентує один із можливих аспектів установлення міжмовних співвідношень між дієслівною синтагматикою досліджуваних систем і продовжує публікації автора в зазначеному напрямку міжмовного зіставлення [3-5].

Мета статті – установити корелятивні синтагматичні співвідношення української та англійської дієслівних систем за параметром "інформативно недостатні дієслова", виокремлені з опертям на вчення про автосемантизм / синсемантизм повнозначного слова. **Об'єкт** дослідження – інформативно недостатні українські та англійські дієслова як складники групи синсемантичних дієслів зіставлюваних мов.

Учення про автосемантизм / синсемантизм має певні здобутки як в лінгвославістиці, так і в лінгвогерманістиці. Така ситуація створює належні умови для білатерального зіставлення української та англійської дієслівних систем на предмет установлення корелятивних / некорелятивних співвідношень у сфері їхніх синтагматичних параметрів, виявлених саме в спільності та специфічності ранжування дієслівних класів як повнозначних слів на автосемантичні та синсемантичні з виокремленням в їхніх межах інформативно недостатніх одиниць [2, с. 48].

Інформативно недостатні дієслова виділяють, спираючись на теорії, що стосуються осмислення лінгвальної природи повнозначних слів у референційно-денотативному аспекті. У цьому контексті широко вживаними стали описові терміни "граматикалізація семантичних єдностей повнозначних слів", "семантико-граматична єдність", які відтворюють граматичні процеси й саму сутність граматичного (синтаксичного) аналітизму, зокрема в інтерпретації формально-синтаксичної структури речення (І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко, Н.Л. Іваницька, О.І. Леута, Н.Ю. Шведова), а отже і виокремлення інформативно недостатніх (термін Н.Л. Іваницької) дієслів.

Процес граматикалізації є досить непростим за його сутністю, як і за інтерпретаційними підходами авторів. Так, наприклад, в англістиці дослідники схильні виділяти кількісно наповнену групу т.зв. "linking verbs" (понад 60), які утрадиційно класифікують на: linking verbs of being (*to be, to feel, to look, to seem, to taste, to smell, etc.*), linking verbs of becoming (*to become, to get, to grow, to turn, etc.*) та linking verbs of remaining (*to remain, to keep, to stay, to continue*) [10, с. 239]. Водночас в україністиці лінгвальна інтерпретація складу слів, що їх зараховують до одиниць, здатних утворювати синтаксичний аналітизм, відбиває різновекторність щодо обмеження їхньої кількості або ж до розширення їхнього складу.

Незалежно від тенденцій розширення чи скорочення складу слів (у традиційній термінології дієслівних зв'язок чи допоміжних дієслів у структурах формально-синтаксичних компонентів речення), незаперечним залишається наявність таких структур складної (аналітичної) будови в обох мовах. Корелятивні властивості вони виявляють тоді, коли відповідні денотати виражені аналітичним способом у зіставлюваних мовах.

У лінгвістиці досі співіснують два підходи до трактування інформативно недостатніх слів: граматичний і лексико-граматичний. У межах кожного з цих підходів обстоюють або ж заперечують наявність у таких словах їхнього “лексичного компонента”. “Згусток” суперечностей із цього приводу найбільш прозоро простежено в тлумаченні дієслівних зв’язок у структурі іменного складеного (складного) присудка. Практично в усіх наукових працях, як і в підручниковій та посібниковій літературі, це питання залишається дискусійним (В.Г. Адмоні, Л.С. Бархударов, А.М. Кузнецов, О.І. Смирницький, Н.Ю. Шведова, В.М. Ярцева, Т. Givon, O. Jespersen та ін.).

Незаперечними є думки про те, що розвиток конкретної мови відбиває складний процес взаємовпливу різних рівнів. Особливо помітним у цьому аспекті є вплив лексичного рівня мови на граматичний, результати якого насамперед помітні за внутрішньоструктурного аналізу. Це простежено передусім в утворенні й “граматичному (синтаксичному)” узаконенні стійких поєднань словоформ (синтаксичних сполучень слів) аж до їхньої фразеологізації. Йдеться про те, що такі поєднання словоформ функціонально у формально-синтаксичному аспекті ототожнюються із окремою словоформою (інваріантною синтаксичною словоформою, морфологізованим членом речення, типовим формально-синтаксичним компонентом реченнєвої структури).

У контексті досліджуваного питання актуальними й науково вартісними постають праці, в яких йдеться про властиве англійській дієслівній системі явище широкої значності (еврисемії), яким охоплено значну частину синсемантичних дієслів. Варто зауважити, що теоретичне осмислення широкої значності, попри досить тривалий і результативний науковий пошук (початківцем у розробленні цієї проблеми прийнято вважати В. М. Ярцеву [9]), і досі не дістало узгоджених поглядів.

Загалом з’ясування глибинної сутності широкої значності передусім пов’язують із різновидом лексичної семантики високого ступеня узагальнення, що охоплює слова з широкою поняттєвою основою. “Своєрідність” такого явища до певної міри зумовлює надання цьому феномену автономного категорійного статусу із подальшим відмежуванням його від зовні подібного явища полісемії і простежується насамперед на тлі типологічної структури мови [7, с. 84].

У дослідженнях, проведених на матеріалі германських, частково романських мов, небезпідставно постулюють думку про зумовленість лексико-семантичної категорії широкої значності аналітичним ладом мовних систем. Дослідники доводять, що саме в мовах із домінуючою тенденцією до аналітизму природним є функціонування слів із “високим ступенем здатності до формування стандартних синтагматичних одиниць без втрати їхньої лексико-семантичної самостійності” [6, с. 82; 8]. При цьому найбільш вартісними для дослідження були і залишаються дієслова-еврисеманти. Їхнє теоретичне вивчення як в синхронічному (С.Х. Бітокова, Л.Я. Гросул, А.І. Гурська, В.Я. Плоткін, Ю.В. Шаламов, І.В. Шапошникова та ін.), так і в історично-типологічному аспектах (І.А. Бітнер, Т.Л. Бородіна, Ж.Г. Сонголова та ін.) спричинилося до появи різних підходів до виокремлення широкої значності дієслів. Це безпосередньо відбилося на спробах переосмислення їхньої лексикографічної репрезентації (І.М. Василюк, Л.Л. Івченко, В.Я. Плоткін), визначення ролі в утворенні аналітичних лексичних одиниць (Т.Л. Бородіна, С.М. Сухорольська,) тощо. Примітно, що і термінологічна номінація широкої значності не має узгоджених поглядів: пор.: “слова широкої семантики” (І.В. Арнольд, Л.В. Барсук, Н.М. Бочкарьова, Ю.Н. Караулов, Т.С. Коновалова та ін.); “слова із широким значенням” (С.Н. Дімова); “слова із широкою поняттєвою основою” (Е.М. Діанова, Г.А. Уфимцева); “номінація широкого семантичного охоплення” (Н.Д. Арутюнова); “дифузи” (І.М. Василюк, В.Д. Девкін, М.В. Китайгородська); “слова-губки” (Е.А. Земська) та ін.

В українстиці, для якої традиційним є розмежування лексем на однозначні та багатозначні, явище широкої значності, у тому числі й дієслівної, почали досліджувати порівняно недавно (С.І. Терещенко).

Попри розбіжності в категорійному осмисленні явища широкої значності, дослідники висловлюють схожі думки про цей мовний феномен, виникнення якого завдячує підвищеному рівню абстракції значення, ослабленню його денотативної спрямованості. Явище еврисемії виникає не внаслідок зміни семного складу (як при багатозначності), а через його переосмислення, що перетинається із поняттям “обсяг значення”. Існують твердження і про те, що одним із критеріїв виокремлення широкої значності слів, у тому числі й дієслів, виступає зафіксована мовою десемантизація цих одиниць – часткова або ж повна втрата значення, що дає підстави трактувати такі одиниці як “пусті”, “власне-структурні” компоненти синтаксичної конструкції, указувати на домінуючу роль контекстуального оточення в реалізації десемантизму.

Співіснування в мовознавстві двох точок зору, відповідно до яких еврисеманти кваліфікують або як компонент словосполучення без надання йому статусу повністю десемантизованого, або як власне граматичний компонент, до певної межі ускладнюють проведення зіставного аналізу синтагматики дієслівних систем української та англійської мов, особливо коли мова йде про традиції та інновації виокремлення інформативно недостатніх (у нашій термінології) одиниць.

Помічена і досліджена в різних ракурсах широка поняттєва співвідносність дієслівних еврисемантів зумовлює як семантичну, так і семантико-синтаксичну широту їхнього синтагматичного діапазону (пор.: *to get a book – to get rich – to get home*). Саме в такій синтагматичній варіативності дієслова деякі вчені вбачають основу для виокремлення окремих словозначень, співвідносних із тією чи іншою синтаксичною моделлю (І. С. Лотова). Водночас, нам імпонує думка про те, що підвищення рівня абстрагування при розширенні значення, навіть до рівня службових слів, виступає якісною зміною семантичного типу, а зміна характеристики семантики не означає її втрати [9, с. 72-76].

У контексті пропонованого дослідження виокремлення інформативно недостатніх дієслів у межах синсемантичних дієслів пов’язуємо з їхньою участю в процесах граматикалізації семантичних єдностей дієслівного типу – перетворенню їх у формально-синтаксичний компонент аналітичної будови. Дотримуючись думки про

неповну втрату такими дієсловами їхньої лексичної семантики, водночас покладаємося на їхні характеристичні формальні ознаки – сполучуваність в її кількісних вимірах.

Ознака кількісних виявів однотипних сполучуваностей може слугувати об'єктивним параметром граматикизації (перетворення семантичних єдностей у граматичні в процесі транспонування перших у структуру речення). Відповідно, шкала таких кількісних вимірів в ідеалі не лише може засвідчувати т. зв. інформативну недостатність дієслів, їхню службову функцію в утворенні аналітичних структур у конкретній мові, але й виконувати корелятивноспроможну роль у зіставленні дієслівних систем української та англійської мов.

Дослідивши синтагматику словосполучень особових дієслів із залежними від них інфінітивними формами (DD_{inf}), й проаналізувавши утворені на основі сполучуваності семантичні єдності (DD_{inf}), градуємомо їх за ознакою кількісних показників обов'язковості поєднання синсемантичних дієслів із інфінітивами і виділяємо дієслова, що виявили максимум сполучуваності з неозначеною формою дієслова, напр., укр. *могти, мусити, зволити, намагатися, наміряючись, сміти, розохотитися, умудритися спробувати, заходитися, перестати*.

Із-поміж усіх інших параметричних характеристик корелятивності українських та англійських дієслів виділяємо також ознаку корелятивного аналітизму, що в своїй основі ґрунтується на корелятивних особливостях інформативно недостатніх дієслів, представлених в обох мовах як: "допоміжні дієслова", "дієсловозв'язки", "широкозначні дієслова". Об'єднувальним параметром дієслів усіх цих груп є їхня спільна ознака – дієслівний синсемантизм, засвідчений синтагматикою (максимальною сполучуваністю з однотипними словоформами).

Корелятивний аналітизм виступає суттєвим параметром у зіставленні української та англійської граматики стосовно обмеження складу інформативно недостатніх (допоміжних) дієслів двома семантичними різновидами: а) модальними дієсловами (укр. *хотіти* + D_{inf} / англ. *to want, to wish, to desire* + V_{inf}); укр. *могти* + D_{inf} / англ. *can, may* + V_{inf} ; укр. *мусити* + D_{inf} / англ. *must, be to, have to, ought to* + V_{inf}); б) дієсловами, які виражають фазові проміжки в перебігу процесуальної ознаки (початок, продовження, кінець) (укр. *починати* + D_{inf} / англ. *to begin, to start* + V_{inf} ; укр. *заходитися* + D_{inf} / англ. *to begin, to start* + V_{inf} ; укр. *стати* + D_{inf} / англ. *to begin, to start* + V_{inf} ; укр. *братися* + D_{inf} / англ. *to begin, to start, to turn* + V_{inf} ; укр. *силкуватися* + D_{inf} / англ. *to try* + V_{inf} ; укр. *намагатися* + D_{inf} / англ. *to try* + V_{inf}).

Водночас виявлено деякі українські дієслова (допоміжну функцію яких засвідчує високий показник уживаності при них інфінітивів), які не мають однослівних еквівалентних відповідників у англійській мові: англійська граMATика містить співвідносні аналітичні форми на кшталт укр. *спромогтися* + D_{inf} / англ. *to have opportunity, to be able* + V_{inf} .

Частина українських інформативно недостатніх дієслів, виявляючи високий ступінь сполучуваності з інфінітивом і утворюючи корелятиви з англійськими (*to want, to wish, to desire*), має також аналітичні відповідники в англійській мові: укр. *жадати* + D_{inf} і англ. *to want, to wish, to desire* + V_{inf} і англ. *to be anxious (to, for, about)*; укр. *намагатися* + D_{inf} і англ. *to try, to strive, to attempt, to endeavour* + V_{inf} також англ. *to exert oneself, to do one's best, to do one's utmost* + V_{inf}). Виявлено ряд українських інформативно недостатніх дієслів із відсутніми до них корелятивами в англійській мові на кшталт *спитуватися* + D_{inf} , *зволити* + D_{inf} . Зауважимо також, що внутрішньомовне виокремлення складу інформативно недостатніх дієслів із загального списку синсемантичних забезпечує дистрибутивно-трансформаційний аналіз двохелементних семантичних єдностей дієслівного типу, внаслідок чого із парадигматичного ланцюга вицленовані інформативно недостатні дієслова із максимальною, але не повною втратою семантики.

Що стосується дієслівних зв'язок, то найвищий ступінь десемантизації в обох мовах виявили укр. *бути* та англ. *to be*, що засвідчують синтагматичні ряди обох мов із залежними від цих дієслів іменниковими (займенниковими), прикметниковими, дієприкметниковими формами без прийменників чи з ними. Загалом наявне (чи можливе) розчленування таких семантичних єдностей на одиниці, здатні (не здатні) номінувати відповідні денотати, усе ж у конкретних структурах не виступає в "чистому вигляді". Хоча первинна семантика дієслів значною мірою є втраченою, усе ж нашарування різних відтінків значення повністю не позбавляють дієслова його участі в номінуванні денотатів. Така властивість дієслів характеризує закономірний процес утворення дієслівних зв'язок від повнозначних дієслів, а різний ступінь вияву семантики лише підтверджує думку про поступовий і тривалий процес десемантизації дієслів-зв'язок, який найповніше може бути представлений українською зв'язкою ϵ та її нульовою формою.

Отже, у процесі встановлення корелятивних синтагматичних співвідношень української та англійської дієслівних систем простежено некорельованість у сфері інформативно недостатніх дієслів. Показовим при цьому є превалювальна в англістиці тенденція не лише значного розширення списку слів як складників синтаксичних компонентів аналітичної будови, але й орієнтація на такі "розширені списки" у теоретичних висновках контрастивних досліджень. Вищу частотність уживання зв'язкових слів англійської мови, порівнюючи з українською, очевидно, можна пояснити не лише аналітичним ладом англійської мови (що, звичайно, є найбільш вагомим аргументом), але й стійким намаганням англістів поповнити склад дієслів, які ми називаємо інформативно недостатніми. Використання спільних критеріїв, застосованих для вицленування таких дієслів як в українській, так і в англійській системах, найпоказовішим із яких є стовідсоткова сполучуваність із придієслівними поширювачами, дає змогу до певної міри врівноважити отримані попередниками результати і водночас акцентувати на порушенні корелятивного аналітизму в зіставлюваних мовах через стійкішу тенденцію англійської мови до граматикизації двохелементних семантичних єдностей. Перспективними для подальшого дослідження залишаються інші параметри синтагматичної організації дієслівних систем української та англійської мов.

Література:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : академ. граматики укр. мови / [за ред. І. Вихованця] / Іван Вихованець, Катерина Городенська. – К. : Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 400 с.
2. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища шк., 1986. – 167 с.
3. Іваницька Н. Б. Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика і синтагматика : монографія / Н. Б. Іваницька. – Вінниця : СПД Главацька, 2011. – 636 с.
4. Іваницька Н. Б. Tertium comparationis у міжмовному зіставленні дієслівних систем / Н. Б. Іваницька // Мовознавство. – 2009. – №1. – С. 46-59.
5. Іваницька Н. Б. Корелятивний синтетизм у дієслівних системах української та англійської мов / Н. Б. Іваницька // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія : зб. наук. праць / наук. ред. Н. Л. Іваницька. – Вінниця : ТОВ “Планер”, 2010. – Вип. 12. – С. 184-191.
6. Плоткин В. Я. Строй английского языка / В. Я. Плоткин. – М., 1989. – 156 с.
7. Тараненко О. О. Лексичне значення / О. О. Тараненко // Українська мова. Енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 284-285.
8. Шапошникова И. В. Системные диахронические изменения лексико-семантического кода английского языка в лингво-этническом аспекте : [монография] / И. В. Шапошникова. – Иркутск, 1999. – 243 с.
9. Ярцева В. Н. Исторический синтаксис английского языка / В. Н. Ярцева. – М., 1961. – 123 с.
10. Korunets' I.V. Contrastive Typology of the English and Ukrainian Languages / I. V. Korunets'. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 464 р.